

§ 13. Поняття законодавства. Нормативні та індивідуальні правові акти

Поняття "законодавство" найчастіше вживається в двох значеннях, а саме: як один з основних методів здійснення державою своїх функцій шляхом видання органами державної влади законів; як сукупність чинних правових норм, що регулюють суспільні відносини (законів, підзаконних нормативних актів, назви яких у різних державах можуть різнитися, — укази, декрети, постанови, ордонанси, накази, інструкції тощо).

Відмінність між правом і законом ґрунтується на тому, що право і закон співвідносяться між собою як зміст і форма. Закон виступає в ролі основної форми надання зовнішнього вияву нормам права, є засобом їх упорядкування. Ототожнювати право і закон не можна. В одному законі може бути кілька різних за предметом регулювання правових норм (цивільного, трудового, фінансового права тощо).

У теперішній час до самого закону нерідко висувається вимога щодо приведення його у відповідність з принципами природного права (свободи і справедливості). Лише за таких умов, згідно з теорією природного права, закон набуває якості правового.

Нормативний акт — це офіційний письмовий документ, що містить норми права. Йому притаманні такі ознаки: він відображає державну волю та вміщує юридичні норми, видається компетентними органами, має юридичну силу, документально оформлюється, охороняється державою, розрахований на багаторазове використання.

Від нормативно-правових актів слід відрізнити індивідуальні правові акти — документи, які видані на підставі відповідного нормативно-правового акта задля вирішення конкретних справ, містять індивідуально-конкретні веління, розраховані на одноразове використання та не мають загального характеру. Такий акт обов'язковий для осіб, яким адресований (видача ордера на квартиру, виписка свідоцтва про народження, реєстрація підприємства).

§ 14. Система законодавства

Система законодавства — це сукупність чинних нормативно-правових актів певної держави, пов'язаних між собою і розподілених на галузі та інститути. Система законодавства є способом зовнішнього прояву та існування системи права і її складають:

галузь законодавства — це сукупність нормативно-правових актів, які регулюють однотипні суспільні відносини. Галузі законодавства збігаються в деяких випадках з галузями права (цивільне, кримінальне право), в інших — з підгалузями права (банківське, авторське право) чи міжгалузевими комплексами (морське законодавство, сільськогосподарське законодавство).

інститут законодавства — це сукупність нормативно-правових актів, які регулюють один вид суспільних відносин. У основі системи законодавства лежить нормативний акт, який містить нормативні приписи. Нормативний припис — це вимога, що висувається до суб'єктів права в тексті нормативно-правового акта.

Чинне законодавство охоплює велику кількість нормативно-правових актів і є багатоплановим. Для полегшення практики його застосування використовується систематизація нормативних актів, яка забезпечує доступність законодавства для всіх зацікавлених суб'єктів.

Систематизація нормативних актів — це діяльність з упорядкування та удосконалення нормативних актів, зведення їх до певної внутрішньо узгодженої системи.

Основними формами систематизації є кодифікація та інкорпорація.

Кодифікація — це систематизація нормативних актів з удосконаленням їх змісту. Найпоширенішим кодифікаційним актом є кодекс.

Кодекс — це законодавчий акт, у якому зосереджені й систематизовані норми права, правові інститути, що регулюють певну сферу суспільних відносин, як правило, щодо певних галузей права (Цивільний кодекс, Кримінальний кодекс, Земельний кодекс та ін.).

Прийняття кодексів може бути лише офіційним і здійснюється Верховною Радою України. Але саме видання, перевидання їх текстів може бути й не офіційним (наприклад, здійснюється комерційним приватним видавництвом).

Інкорпорація — це систематизація нормативних актів без втручання в їх зміст, тобто видання збірників нормативних актів, коли за основу беруться зовнішні їх ознаки (хронологія, розташування актів за алфавітом, за предметом правового регулювання тощо).

§ 15. Конституція, закони та підзаконні акти

За юридичною силою нормативні акти поділяться на закони та підзаконні акти.

Закон — нормативно-правовий акт, що має вищу юридичну силу, приймається вищим представницьким органом держави — конституційними зборами або безпосередньо населенням (референдумом); регулює найважливіші суспільні відносини. Скасувати закон або внести до нього зміни має право лише сам законодавчий орган.

Чільне місце серед законів посідає конституція.

Конституція — це основний закон держави, який приймається за особливою процедурою, встановлює засади державного і суспільного ладу, основи правового

статусу лю-дини і громадянина, систему і порядок утворення держав-них органів, територіальний устрій держави. Конституція є ядром усієї системи права, має найвищу юридичну силу і верховенство.

Крім конституції країни є ще такі види законів: конс-титуційні, органічні, поточні.

Конституційні закони — це закони, що вносять зміни і доповнення до конституції. Вони, як і конституція, прий-маються більшістю голосів депутатів або шляхом рефе-рендуму.

Органічні закони — це закони, на необхідність існу-вання яких вказано в конституції. Вони закріплюють по-рядок формування і функціонування певного державного органу.

Поточні закони регулюють усі інші суспільні відно-сини і приймаються більшістю депутатів від складу парла-менту.

Усі закони мають вищу юридичну силу, що означає таке:

ніхто, крім органів законодавчої влади або рефе-рендуми, не може приймати закони, змінювати чи відміняти їх;

усі інші нормативно-правові акти повинні вида-ватися відповідно до законів;

у разі колізій між нормами закону і підзакон-ного нормативно-правового акта діють норми за-кону.

На підставі законів, з метою їх конкретизації компетент-ними органами, приймаються підзаконні нормативні акти, спрямовані на забезпечення виконання законів. В Україні до них належать нормативно-правові укази і розпоря-дження Президента України,

постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України, акти Верховної Ради та Ради міністрів Автономної Республіки Крим; накази, інструкції та розпорядження міністерств, відомств, держкомітетів та інших центральних органів виконавчої влади, рішення органів місцевого самоврядування; нормативні акти місцевих державних адміністрацій.

§ 16. Структура правової норми. Види правових норм

Норма права — це формально визначене, сформульоване або санкціоноване державою загальнообов'язкове правило поведінки загального характеру, реалізація якого забезпечується державними примусовими заходами.

Норми права мають певну логічну структуру: гіпотезу, диспозицію і санкцію.

У гіпотезі описуються обставини, вказуються умови, за яких вступає у дію норма, і зазначається, що саме нею слід керуватися за конкретної життєвої ситуації.

Диспозиція — частина правової норми, що вказує на те, якою повинна бути поведінка за наявності фактичних обставин, передбачених гіпотезою. Це — саме правило поведінки, права та обов'язки певних суб'єктів, встановлені нормою права.

Санкція — частина правової норми, що містить вказівки щодо юридичних наслідків порушення правила, зафіксованого в диспозиції. Ці наслідки можуть знайти вираз у різних формах: у визнанні недійсними певних дій, у примусі до здійснення певних дій, до майнової відповідальності тощо.

Види правових норм — це, по суті, їх класифікація, яка дає змогу краще визначити місце правових норм у системі права, полегшує правознавчу і поліпшує правотворчу діяльність.

Правові норми можна класифікувати таким чином:

- 1) за метою дії норм у регулюванні суспільних відно-син:
 - а) регулятивні (встановлюють права та обов'язки);
 - б) охоронні (передбачають заходи примусу за пору-шення);
 - в) зобов'язуючі (наказують здійснювати позитивні дії);
 - г) забороняючі (забороняють розголошувати таєм-ницю слідства);
 - г) дефінітивні (закріплюють визнання юридичних понять);
 - д) виключні (встановлюють винятки із загальних правил);
 - е) спеціальні (поширюються лише на певну кате-горію осіб (наприклад, на військовослужбовців, посадових осіб та ін.);
- 2) за предметом правового регулювання (за галузями права):
 - а) конституційно-правові;
 - б) цивільно-правові;

в) адміністративно-правові;

г) кримінально-правові;

г) земельно-правові;

д) сімейно-правові;

є) фінансово-правові тощо;

3) залежно від того, встановлюються правила поведінки, права та обов'язки, чи регламентується порядок реалізації

прав і обов'язків суб'єктів, процедура правової діяльності:

а) матеріальні (встановлюють права та обов'язки суб'єктів);

б) процесуальні (регламентують порядок, форми і методи реалізації прав і обов'язків, зафіксованих у матеріальних нормах права);

4) за характером приписів:

а) зобов'язуючі (закріплюють обов'язки певних суб'єктів);

- б) забороняючі (містять заборону щодо здійснення тих чи інших діянь);
- в) уповноважуючі (наділяють суб'єктів певними пра-вами);
- 5) за формою закріплення бажаної поведінки суб'єкта:
 - а) категоричні, або імперативні (приписують чітко визначені дії, однозначно закріплюють вичерп-ний (закритий) перелік прав та обов'язків суб'-ектів і не допускають жодних відхилень від них);
 - б) диспозитивні (встановлюють певні права та обо-в'язки суб'єктів, лише за згодою останніх до-пускають їх доповнення);
 - в) рекомендаційні (встановлюють варіанти бажаної, але не обов'язкової поведінки);
 - г) заохочувальні (встановлюють засоби заохочення за здійснення бажаних або корисних для дер-жави і суспільства діянь).

§ 17. Поняття системи права. Поділ права на галузі, підгалузі та правові інститути

Право складається з норм права, а норми права у своїй сукупності утворюють право як цілісність, певну соціальну нормативну систему.

Для будь-якої держави право функціонує як єдина юридично цілісна, внутрішньо узгоджена система загальнообов'язкових правил поведінки.

Отже, система права — це об'єктивно зумовлена внутрішня організація права певної держави, яка полягає в єдності, погодженості всіх юридичних норм і диференціації їх за галузями, підгалузями та інститутами права.

Галузь права — це частина системи права, відносно самостійна сукупність його норм, об'єднаних спільністю предмета, методів правового регулювання. Предмет правового регулювання — це сукупність суспільних відносин певного виду; метод правового регулювання — це прийоми і засоби їх регулювання.

Підгалузь права — це частина галузі права, що об'єднує норми права, які регулюють суспільні відносини певного виду (наприклад, авторське право у галузі цивільного права).

Інститут права — це частина норм певної галузі чи підгалузі права, яка регулює конкретний вид чи сторону однорідних відносин. Інститути права можуть бути галузевими (вони утворюються нормами однієї галузі права) та міжгалузевими (до них входять норми декількох галузей права). Міжгалузевим є, наприклад, інститут права власності, що утворюється сукупністю норм, які належать до галузей цивільного, земельного, кримінального та деяких інших галузей права.

§ 18. Загальна характеристика основних галузей права України

У системі права визначальне місце посідає конституційне право, яке часто називають

державним.

Конституційне право — галузь права, предметом якої є: регулювання основ державного і суспільного ладу, прав, свобод та обов'язків людини і громадянина; правовий статус Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України та інших органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, прокуратури, правосуддя; територіальний устрій України; державні символи тощо. Основним джерелом конституційного права є Конституція України, конституційні та інші закони.

Цивільне право — галузь права, яка включає правові норми, що регулюють майнові відносини (наприклад, право власності, відшкодування збитків) та пов'язані з ними немайнові відносини (авторське право), а також відносини суто особисті (захист честі, гідності, ділової репутації).

Цивільні правовідносини ґрунтуються на юридичній рівності, вільному волевиявленню та майновій самостійності їх учасників. Найважливішим нормативно-правовим актом цієї галузі є Цивільний кодекс України.

Трудове право — галузь права, норми якої регулюють трудові відносини між працівниками і власником або органом, уповноваженим власником, щодо укладення трудового договору, його розірвання, умов праці та її охорони, часу праці і часу відпочинку, порядку розгляду трудових спорів тощо. Основним нормативним актом цієї галузі є Кодекс законів про працю України.

Сімейне право — галузь права, норми якої регулюють порядок, умови реєстрації і розірвання шлюбу, права та обов'язки подружжя, стосунки між дітьми і батьками тощо. Ці норми зосереджені у Сімейному кодексі України, прийнятому 10 січня 2002 року.

Фінансове право — галузь права, яка регулює питання державного бюджету, діяльності банків, податкової системи тощо і для якої характерним об'єктом регулювання є гроші та цінні папери.

Господарське право — галузь права, норми якої регулюють відношення, які виникають в процесі здійснення виробничо-господарської діяльності і державного управління нею.

Земельне право — система правових норм, що регулюють відносини щодо використання та охорони земель, їх режиму тощо. Основним джерелом цієї галузі права є Земельний кодекс України.

Аграрне право — галузь права, якою регулюються суспільні відносини, що складаються у процесі виробництва сільськогосподарської продукції, її переробки, збереження, реалізації, а також форми і порядок організації сільськогосподарських підприємств, селянських і фермерських господарств.

Екологічне право — система норм, що регулюють суспільні відносини, спрямовані на збереження, відновлення сприятливих природних умов, охорону навколишнього середовища, збереження рослинного і тваринного світу.

Адміністративне право — галузь права, норми якої регулюють управлінські відносини державних органів, діяльність виконавчо-розпорядчого характеру, встановлюють склад адміністративних правопорушень, порядок і види адміністративних стягнень. Основним джерелом адміністративного права є Кодекс України про адміністративні правопорушення.

Кримінальне право — сукупність юридичних норм, що визначають злочинність діянь, їх караність, обставини, що пом'якшують і обтяжують вину, звільняють від покарання, окреслюють коло злочинів, види і міру покарання за них тощо. Основним джерелом кримінального права є Кримінальний кодекс України.

Виправно-виконавче право — галузь права, що регулює суспільні відносини, які виникають у зв'язку із застосуванням кримінального покарання і заходів виправно-трудового впливу. Для цієї галузі права існує Виправно-трудова кодекс України.

Усі зазначені та ряд інших галузей права є галузями так званого матеріального права, оскільки регулюють су-спільні відносини, так би мовити, у статиці.

Але для правильного застосування норм права необхідні відповідні процедури, процесуальні норми, які складають цивільно-процесуальне, кримінально-процесуальне та деякі інші процесуальні галузі права.

Цивільно-процесуальне право — галузь права, що регулює порядок розгляду та вирішення судом цивільних справ і виконання судових рішень. В основу її покладено Цивільний процесуальний кодекс України.

Кримінально-процесуальне право — галузь права, норми якої регулюють діяльність, пов'язану з порушенням кримінальних справ, попереднім розслідуванням злочинів і розглядом кримінальних справ у судових інстанціях. Основним джерелом кримінально-процесуального права є Кримінально-процесуальний кодекс України.

Міжнародне право — система правових норм, що регулюють взаємовідносини між державами (міжнародне публічне право) чи між громадянами різних країн та їх об'єднаннями (міжнародне приватне право). Міжнародне право не належить до системи внутрішнього права, а складається на основі міждержавних угод. Норми міжнародного права набувають сили в країні лише за умов офіційного визнання (ратифікації) цією країною відповідної міжнародної угоди.